

trobem treballant de peons a les obres, al moll, o fins i tot de taxistes. D'altres han obert botigues de roba. Els seus costums són més sedentaris. Al llarg dels anys s'ha anat forjant un tipus de gitano que treballa i conviu a la ciutat i que, sense oblidar ni desentendre's dels costums més sagrats gitano, fins i tot, col·labora en la conservació de la tradició folklòrica tarragonina com és el cas dels gegants de Tarragona. Perviuen entre ells uns costums considerats irrenunciabls, com són l'honor, els casaments, la virginitat de la núvia, el costum de casar-se molt jove i la forta unió familiar.

Per acabar cal dir que ambdues comunitats s'han vist molt influïdes pel fort arrelament entre els gitano de l'Església Evangèlica Filadèlfia, que ha modificat algunes de les tradicions i costums dels gitano com: la desaparició de les malediccions, ja no existeixen les venjances ni els contraris, es respecta més la dona, no els afecta el jurament als morts i no creuen en les seves representacions.

JORDI NAVARRO LLIBERATO

NOTES SOBRE LA COMUNITAT GITANA DE REUS AL SEGLE XVIII

Són pocs els estudis apareguts en el camp de la historiografia moderna que tracten de l'ètnia gitana, i tot i així són contradictoris: hi ha qui opina que les lleis de la Corona d'Aragó foren més favorables¹, o qui diu que ho foren les de la Corona Castellana². En el que tots coincideixen és que la política borbònica, i en concret la de Carles III, fou la més positiva per a l'assimilació, a partir de la pragmàtica de 1783³.

En el cas del camp de Tarragona la pragmàtica de 1783 no fou tan reformadora com sembla, sinó que la integració fou el resultat d'un llarg procés que s'havia iniciat molts anys abans, sense fer cas a les lleis contràries al desenvolupament de les activitats tradicionals de la comunitat gitana, relacionades amb el comerç i el bestiar.

Des de la pragmàtica del 14 de maig de 1717 s'establiren uns criteris clars per assimilar els gitano en un estat centralitzat. Les lleis que se succeeixen al llarg de la centúria segueixen les directrius donades i les amplien: a) la transhumància dels gitano és negativa perquè facilita una vida de delinqüència. Cal prohibir-la; b) els gitano tenen una cultura, uns costums, una llengua, una vestimenta diferents. Són vistos com "vicios, depravadas costumbres". Cal prohibir-los. Com les anteriors ordres no s'havien complert, es dicten fortes penes: a) per lluitar contra la transhumància s'estableix l'adscripció de cada família a una població determinada, es prohibeix el veïnatge universal, i s'estableix un passaport per viatjar, a la vegada es mana fer censos; b) en el segon cas, es prohibeix que realitzin l'activitat més pròpia, el comerç de cavalleries. Es determina que es facin censos del bestiar que posseeixen i es limita el nombre d'animals de tir a un. També s'impedeix

...puedan acudir, ni asistir a ferias ni mercados; y si en contravención de esto fueren hallados y aprehendidos en algún mercado o feria, incurran por el mismo hecho en la pena de seis años de galeras; y lo mismo se entienda aunque no sean aprehendidos, si les fuere probado aver acudido a mercado o feria. Que tampoco puedan tratar en compras ni ventas ni trueques de animales, ni ganados mayores, ni menores, assí en ferias y mercados, como fuera de ellos; y si les probare aver-lo hecho, aunque no hayan sido aprehendidos actualmente en el trato o en el trueque, incurran en la pena de seis años de galeras.

Només se'ls permet treballar la terra, és a dir, ser pagesos.

Les penes establertes són molt dures, i s'arriba a la capital en cas de posseir armes; si "fueren aprehendidos con armas de fuego, cortas o largas, a pie o a cavallo, sean o no avezindados en estos reynos, aunque no se les pruebe otro delito, incurran en la pena de muerte". També són castigats els qui vesteixin "de que hasta aora ha usado este género de gente o contra quien se probare aver usado de la lengua, que ellos llaman gergonza". I, sobretot, per als qui vagin en grup, en quadrilla, vivint com gitano, els quals seran conduïts a la presó per las justicias que els trobin, que tenen l'obligació de "persigan, prendan y entreguen presos en las cárceles reales de las ciudades o cabezas de partido más inmediatas".

El 1745 una reial cèdula sobre la residència dels gitano, que recorda les normatives de 1717 i de 1738, determina l'elaboració d'un cens de la població gitana. S'han de presentar al seu lloc de residència en el termini de 15 dies, sota la "pena de ser declarados, pasado este término, por vandidos públicos, y de este por el mismo hecho de ser encontrados con armas o sin ella, fuera de los términos de su vecindario, sea lícito hacer sobre ellos armas y quitarlos la vida."

Reus és, en el cens oficial de 1746⁴, la població de Catalunya que acull un major nombre de famílies gitanes: 13 (que corresponen a 64 individus). La segueixen, a distància, Balaguer (42 persones), Lleida i Tarragona (40) i Tortosa (amb 38); tot i que no hi figura Barcelona. Les altres poblacions del corregiment de Tarragona censades són Cambrils (26 persones), Montblanc (15), Valls i Vila-seca (10 individus cadascuna). Segons l'esmentada pragmàtica, en el corregiment només podien residir a Tortosa: per tant, un cop més, la pràctica de la llei no és efectiva. La famosa llei de 1783 que no limitava veïnatge afavorirà l'establiment en viles més petites, com a la Selva del Camp.

Una ordre del governador de Tarragona del 23 de desembre del 1762 ordena a l'Ajuntament de Reus fer "una lista de todas las familias de gitano y los individuos de que se compone da una de las existentes en el distrito de este

corregimiento". La forma d'elaborar el cens és a partir de la declaració del cap de casa, que ha d'aportar "la licencia que tengan para vivir librement en vicendario, pues la deverán tener del dicho año 1749 o del de 1750". A l'hora d'acudir a l'ajuntament se'ls recomana que cal recordar-los la normativa vigent:

...sin que puedan usar de distinto trage ni de otro lenguaje y idioma que los demás paisanos, sin permitir que les llamen gitanos por que este nombre quiso el Rey quedase obolido en sus dominios, previniéndoles que tomen oficio y bien sea de labrador o del cultivo de las tierras, o de otros mecánicos y serviles (...) sin disimularles por ningún motivo el tráfico o comercio que acostumbraban hazer los gitanos en las ferias y mercados de comprar, trocar y ventas de jumentos y cavallerías.

A la llista calia distingir sexe i edat dels membres de la família, "y de los que tuvieren licencias para vivir en vecindario, expressando de quien son dichas licencias y de que fechas". Una ordre del mateix governador, signada quatre anys abans i destinada als agents de l'ordre públic, remarcava la presó per a "todo gitano vagante, y que condusgan al que hallaren sin legítimo permiso, a esta plaza, para luego hazerle passar a la capital"(Barcelona).

A l'Arxiu Històric Comarcal de Reus es conserven els dos censos efectuats. Tot i les seves limitacions -per la manca de dades, com ara l'ofici- ens serviran per establir el grau d'implantació de les famílies gitanes a Reus, la seva integració i l'acompliment de les normatives dictades des de Madrid.

El nombre de famílies al llarg dels vint anys es manté estable: el 28 de juliol de 1746 en són 13, i el 15 de desembre de 1762 en són 14, tot i que el nombre d'individus augmenta en 7: de 64 a 71. Una altra relació continguda en el mateix fons de l'arxiu, amb data de l'1 de gener de 1776, fou feta per conèixer el nombre d'animals per família, i a la vegada per comptabilitzar els membres de les unitats familiars. Es tracta de 15 grups i 72 individus.

Al llarg del període analitzat, els cognoms es mantenen. Dos són els llinatges més antics: els Ximenes i els Carbonell, que documentem als segles XVIII i XIX. Els primers, negociants, estaven implantats fortament a les nostres comarques⁵ i a Reus, almenys des de principi del segle XVII; els segons, pagesos, s'integraren ràpidament. Els Ximenes i els Carbonell, emparentats entre ells amb alguns matrimonis, s'establiren al raval de Santa Anna, i pagaven cadastre per les cases que tenien en propietat, ja a mitjan segle XVIII.

Una de les altres nissagues conegudes a través dels censos, són els De Malla, que arriben a la dècada dels vint. En el cens del 1746 consten a Reus tres famílies De Malla: a) la de Fèlix de Malla, que s'havia casat amb Teresa Carbonell, i foren els primers a residir-hi, vint anys abans, amb dos dels seus fills, i que ara vivien amb quatre fills més nascuts a Reus: Maria, Miquel, Francesc i Teresa; b) la de Carles de Malla Carbonell, comerciant, fill dels anteriors, casat amb la reusenca Maria Carbonell, i formada per cinc fills: Maria, Josep, Antònia, Narcisa i Anton; i c) la del seu altre fill, Marià, casat amb Maria Anna Pérez (forastera) i els seus tres fills: Francesc, Rita i Macià.

En el següent recompte, del 1762, els De Malla residents a Reus són els membres de les famílies formades per altres dos fills del Fèlix: la del Miquel i la del Francesc. Tots dos tenien tres fills. Una altra germana, Maria de Malla Carbonell, es casava el 1765, en segones núpcies, amb Josep Gustamante Romero, comerciant de Vila-seca, veí seu en els anys quaranta, quan vivia a Reus amb els seus pares, Josep i Serafina, i tres germans. El 1767 un nét del Fèlix, Pere de Malla Carbonell, fill del Carles, també comerciant, es casava amb Maria Rosa Escuder Pubill.

Deturem-nos per comentar un dels aspectes que ens aporta aquest exemple. Els homes de la família De Malla es dediquen al comerç, i així consta en els registres sacramentals, tot i les repetides pragmàtiques i cèdules en contra. L'aplicació de la llei era prou flexible com perquè els De Malla continuessin amb l'activitat que coneixien més bé.

Una altra família que arriba al segle XVIII a Reus i s'hi instal·la, com d'altres no gitanes, són els Bustamante/Gustamante. Josep Gustamante, Serafina Romero i els seus fills Antoni i Tomasa arriben a Reus el 1735. Allí hi neixen Josepa i Josep. Residiran a la ciutat almenys fins al 1755, quan es casa en segones núpcies la seva filla Tomasa, amb Francesc Escuder. L'any 1765, quan el seu fill Josep es casa a Reus (amb la Maria de Malla, com hem vist) consta com a veí de Vila-seca. De fet, el cognom Bustamante ja el localitzem en el segle XVII en la persona d'Ignasi Ximenes Bustamante.

En el cens de 1762 hi ha una família Gustamante a Reus, constituïda per nou membres: Antoni (de 35 anys, el primogènit del Josep i la Serafina), la seva dona Joana, els seus tres petits fills, la seva mare Serafina (55 anys), dos germans seus (el Pere i la Josepa), i la vídua De Malla, Teresa Carbonell (76 anys), besàvia dels menuts. L'any 1776 continuen a Reus el matrimoni i els menuts, però ja han mort les dues vídues, i el Pere i la Joana són comptabilitzats com una altra unitat familiar.

En els tres censos analitzats apareixen altres quatre cognoms esporàdicament: el 1746, els Montoya (una família que estava de pas); els Pujol (un matrimoni foraster que deixa descendència encara el 1766) i els Pagès (ell forà i ella de Reus, continuaran presents a la ciutat el 1776); els dos cognoms catalans no són censats l'any 1785. El 1762 apareixen els Batista de forma esporàdica, llinatge originari de Valls.

A partir del buidatge dels llibres sacramentals, i en especial baptismes i matrimonis, coneixem altres famílies gitanes que sense tenir llicència visqueren a Reus. Hom creu que els gitanos vivien a banda de la societat civil i religiosa, i que és inútil fer un seguiment en els registres sacramentals de la seva genealogia. Cal que fem una sèrie de puntualitzacions

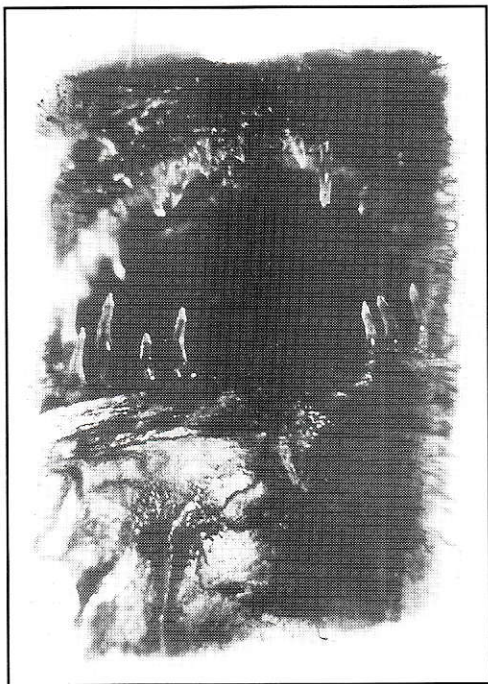
a aquesta afirmació.

Abans del segle XVIII és difícil trobar reflectit el batec de la societat gitana en els llibres parroquials, ja que les lleis dictaven persecució contra ells i vivien allunyats de les poblacions, amb caravanes que seguien un recorregut tot cercant mitjans de subsistència i realitzaven els seus ritus de naixement, matrimoni i enterrament. Difícil però no impossible. Si el culte rector de Tàrrrega, el Dr. Josep Plens, no havia sentit a dir mai que un prevere hagués enterrat un gitano⁶, a Reus no era així. El 24 de març de 1691 s'enterrava "per amor de Déu", Diego Ximenes, "natural de la vila de Vila-seca, Principat de Catalunya, lo qual anava ab companyia de gitanos. Morí en lo ospital."

Quan els gitanos s'estableixen d'una forma estable en una població apareixen al registre. Així, el 13 d'abril de 1633 era batejat a Reus Antoni, fill de Miquel "Eximeno", "gitano" i de Càndia. Cinquanta-sis anys més tard es batejava Sebastià Ximenes "Mandossa", fill dels veïns de Reus, Ignasi Ximenes Bustamante, negociant, i de Maria Mendoza.

Amb el pas dels segles i les lleis que obliguen al sedentarisme, es palesa una major integració a la vida de la ciutat i un notable increment de la presència en els llibres parroquials, sobretot a partir de la segona meitat, quan hi ha una explosió demogràfica que també afecta la població gitana. Les lleis novament són paper mullat en parlar de les anotacions. Si bé prohibien l'ús del mot gitano o "catellano nuevo", generalment acompanya un dels dos apel·latius. No passa només a Reus, sinó que la consulta d'altres arxius parroquials (Montblanc, la Selva del Camp, Valls, Alcover, Tarragona...) també ho confirma. Fins i tot continua usant-se en els padrons d'habitants i els registres civils del segle XIX.

Les dificultats per realitzar la genealogia de l'ètnia gitana no provenen tant de la font -poc defectiva a partir de la segona meitat del XVIII-, sinó de l'endogàmia del grup, que fa molt difícil la filiació; del poc nombre de cognoms, sent un grup reduït que s'entrellaça, i de l'elevada mobilitat dels fills un cop es casen (tant per buscar muller, com per fixar una residència on *buscar-se la vida*).

El registre matrimonial ens aporta altres informacions, com les relacions amb els gitanos d'altres poblacions del corregiment, on n'apareixen més que no pas recullen els censos: Tarragona, Valls, Cambrils, Vila-seca, Riudoms, Maspujols, la Secuita, Torredembarra...; llocs d'origen i nous cognoms a la llista coneguda dels censos: Escuder, Gomis, Cavaller, Romero, Huguet, Bori, Hernández, De Salazar, Larrosa, Cortès, Ferrer, Tirado, Murla, Aloy, Calenda, Carrillo, Pérez, Benigarro. En el segle XIX els assentaments de la comunitat gitana continuen al Camp de Tarragona, establint vincles amb les comarques de l'Ebre, el Penedès, la Conca de Barberà, l'Urgell i el Segrià. Es continuaran dedicant al comerç del bestiar, a la manescalía i a xollar, i també apareixerà la venda de roba. No faltaran a cap fira ramadera d'arreu de Catalunya, comprant, canviant i venent. Les lleis fetes des de dalt no pogueren modificar la manera de ser i pensar d'un poble.

JOSEP M. T. GRAU I PUJOL i ROSER PUIG I TÀRRECH

Notes

¹ Vegeu els articles del grup LAU, "Els gitanos catalans al segle XVIII" dins: *L'Avenç*, núm. 12, Barcelona, 1979, pàg. 60-64; i de BERTRAN, Roger, "Fites d'una llarga repressió" Dins: *L'Avenç*, núm. 42, Barcelona, 1981, pàg. 28. En ambdós es descriu una millor situació de la comunitat gitana a Catalunya en el segle XVIII, que a la resta de l'Estat, amb un altre grau d'integració.

² VARGAS, Alejandro i LÓPEZ, Carmenchu, "Los gitanos en el corregimiento de Barcelona a fines del siglo XVIII: un intento de asimilación social" dins: *Història urbana del Pla de Barcelona*, vol. I, 1989, pàg. 173-183; opinen que les lleis catalanes implantades amb el Decret de Nova Planta afavorien la integració gitana, ja que Catalunya havia tancat les portes a la seva possible assimilació.

³ Llegim el que diuen els anteriors articles: "Carles III, etapa plenament reformista que culmina amb la reorganització estatal i duu a terme la definitiva unificació legislativa dels termes vagabund i gitano en un intent d'integrar a la comunitat gitana sense caure en mètodes essencialment repressius" (Grup LAU, op. cit., pàg. 62); i "Los Borbones españoles (...) basaron su acción en una inteligente política que combinaba medidas represivas con medidas integradoras que, en ocasiones, eran bastante audaces" (Vargas-López, op. cit., pàg. 174); Roser Bertran fa notar la decisiva participació de Campomanes en la pragmàtica de 1783.

⁴ VARGAS, Alejandro, "Los gitanos en la Catalunya del siglo XVIII. El censo de 1746" dins: *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, 1984, vol I, pàg. 91-99. Aporta les dades per al cens a les pàgines 92 i 93.

⁵ CUARTAS, Margarita, "Los gitanos catalanes en el ultimo tercio del siglo XVIII" dins: *Archivium*. Vol. XXVI. Oviedo, 1976, pàg. 283-292. Roser Puig va estudiar la genealogia dels Ximenes establerts a Montblanc; vegeu "Els gitanos a Montblanc en els segles XVIII-XIX" dins: *Recull Ignasi Mallol i Casanovas*. Margalló del Balcó. Tarragona, 1991, pàg. 139-144.

⁶ PLANES, Josep M. *La parròquia i la vida religiosa a Tàrrrega, segles XVI-XIX*. Tàrrrega, 1994, pàg. 91. El primer membre de la comunitat gitana que ell enterra és un albat, l'abril de 1730.